

Михайлова Н.Р.

Свідоцтва культу оленя первісних мисливців півночі Євразії у контексті ландшафту

Одним із найважливіших явищ первісної духовної культури є культ оленя. Матеріальні і візуальні свідоцтва культу у давніх і сучасних мисливців на оленя, як правило, пов'язані з видатними місцями ландшафту, які у первісному семантичному полі слугують кордоном між світами.

Реконструкція культу оленя, як і будь-якого аспекту первісного світогляду, можлива лише з допомогою синтезу археологічних та етнографічних даних. На основі комплексного порівняльного аналізу етнографічних джерел Північної Євразії нами була створена модель культу оленя, яка становить міфоритуальний комплекс, у центрі якого знаходиться концепт оленя. За змістом культ поєднує риси тотемістичного та промислового, його головна ідея – відновлення сакральної тварини. Об'єктом культу є священний олень. В основі міфологічної системи лежить архаїчне ототожнення Всесвіту з гігантською самицею оленя/лося, яка з розвитком світогляду диференціюється на три зони – підземний і небесний світи, та, власне, Землю, при цьому кожний світ має вигляд оленя (Михайлова, 2008). Суб'єктом культу оленя були окремі особи і соціальні групи різного статусу, чия приналежність до культу декларувалася знаками оленя. Провідною формою взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом (тобто між людьми і священним оленем) є обряди (дієвий аспект культу), і їхня невід'ємна складова – міфи (вербальний аспект культу). Обряди культу оленя поділяються на промислові (календарні) та перехідні (лімінальні). Основою обрядових дій є універсальна схема А. ван Геннепа: ізоляція – поріг/руйнація – відновлення (Геннеп, 1999). Промислові обряди пов'язані з мисливським циклом і мають за мету сакральне відновлення священного оленя. Загальна структура промислових обрядів така: ізоляція (забиття жертвовної тварини) – поріг (розробка туші і колективне поїдання м'яса) – відновлення (віртуальне відродження нових особин з решток). Обряди, спрямовані на стимуляцію розмноження, окрім названих елементів, включали імітацію спарювання тварин. У пере-

хідних ритуалах життєвого циклу людей схема обряду набула такого вигляду: ізоляція від соціуму - поріг (реальна чи віртуальна смерть) – відновлення (набуття нового статусу у соціумі або у світі мертвих). Внаслідок переходу (тимчасового або остаточного) до світу тварин/мертвих суб'єкти культу набували рис оленя. (Михайлова, 2007, 2009). Засобами культу є візуальні та/або предметні атрибути обрядів та святилища: зображення оленів/лосів, скинуті роги оленів у печерах; рештки жертвовних оленів, передані за межі людського буття (до неба, під землю або у воду); знаки оленів, що відзначають священний простір та посвячених осіб; рештки оленів біля людських поховань та зображення оленів на супроводжуючому інвентарі і могильних спорудах; цілі скелети оленя – натуральні макети чи фігурки оленів як суб'єкти жертвоприношень; ритуальний посуд; атрибути шаманів (корони з оленячими рогами, оленеподібні калатала і жезли) та ін. Створена модель була зіставлена з археологічними джерелами, що дало можливість реконструювати генезу і розвиток культу оленя у первісних мисливців Євразії.

Найдавніші прояви культу оленя, які відносяться до часів пізнього палеоліту, концентрувалися у печерах, які, як відомо, у первісній свідомості асоціюються з жіночим лоном. Це скупчення оленячих рогів та витвори наскельного та мобільного мистецтва Франко-Кантабрійської зони. Мистецтво, представлене у більше ніж ста печерних пам'ятках, було розповсюджене, головним чином, у трьох областях: Кантабрійських горах (Північ Іспанії), Піренейх та Дордоні (Південний Захід Франції), а також у Середземномор'ї (Сіцилія). Наприкінці пізнього палеоліту, у мадлені (19-14 тис.р.т.), за палеозоологічними даними, зростає значення північного оленя як об'єкту полювання у Франції (Bahn, 1983, p. 168-186) і благородного оленя на Півночі Іспанії (Bailey, 1983, p. 149-165). На цей час припадає і більшість зображень оленів у наскальному франко-кантабрійському мистецтві. А.Леруан-Гуран відзначав, що «...кінець середнього мадлену з початком сильного холоду

відразу відповідає і останнім прикрашеним печерам (Комбарель, Труа Фрер) і збільшенню поголів'я північних оленів» (Леруа-Гуран, 1971, с. 83). Разом з тим, зростання значення оленів, як мисливської здобичі, у мадлені, здебільшого, не відповідає кількості зображень оленів у наскельному живописі. Така невідповідність, можливо, пояснюється браком точного датування наскельних зображень тварин, і, відповідно, неможливістю простежити реальне співвідношення між наскельними зображеннями і фауністичними рештками. Кореляція простежується лише у Сантандері (центральний регіон кантабрійської зони на Півночі Іспанії), де у період мадлену залишки благородного оленя становлять 40% фауни, що співпадає з кількістю зображень цієї тварини – 39% (Rice, 1985, р. 94-99). Саме в цьому регіоні знаходяться печери, в яких високий символічний статус оленя простежується як у наскельному, так і в мобільному мистецтві (Альтаміра, Ель Кастільо, Хіменес, Ковальянос та ін.).

Одним із свідоцтв набуття сталого символічного статусу оленя у франко-кантабрійському мистецтві є особливості топографії його зображень у печерах (Михайлова, 2008). По-перше, це маркування певних місць печер поодинокими зображеннями оленів чи оленячих голів та, по-друге, наявність окремих залів з великою кількістю зображень оленів. До першої категорії свідоцтв відносяться зображення оленів, що розташовані біля входів до печер, галерей та залів і прилеглих до них ділянках та/або у найбільш віддалених частинах печерних комплексів. Ця тенденція була простежена ще А. Леруа-Гураном за статистикою топографії сюжетів в печерах (рис. 1) (Leroi-Gouran, 1965, р. 441-446). Оленів він називав «тваринами входів та глибин» (Leroi-Gouran, 1965, р. 259). Традиція маркування входів простежується, як відзначалось, ще у ранні періоди пізнього палеоліту, наприклад, у печерах Шове та Пер-нон-Пер У мадлені ця традиція стає ще виразнішою. Яскравими прикладами її є, зокрема, найвідоміші пам'ятки мистецтва цього періоду - Грот Ляско та Фон-де-Гом. У Гроті Ляско вхід до Осьового коридору (дивертикулу) в Залі біків фланкується групою оленів з лівої сторони та поодиноким оленем з правої. Сам Осьовий перехід починається протомою оленя з величними рогами (рис. 2) та закінчується зображенням рогів (Leroi-Gouran, 1965, р. 255). Дуже промовистим нам здається розташування двох груп зображень оленів на перехресті у печері Фон-де-Гом якраз напроти входу до бічної галереї. На початку бічної галереї розташований «фриз північних оленів» - велике зображення оленя, вписане у природню заглибину у скелі, і нижче – два опозиційні зображення (Daubisse 1994, р. 16-19). Олені маркують входи та перешийки у печерах печери Хіменос (рис. 1), Вілляр,

Пеш-Мерль, Тейжа, Габілла (Leroi-Gourhan, 1965, р. 264, 308-310, 259, 269, 281). За нашим переконанням, у багатьох печерах Франко-Кантабрійської зони зображеннями оленів чи оленячих голів з рогами відзначались місця підвищеної семантичної навантаженості (входи, перешийки та найвіддаленіші частини), які у бінарній системі координат «свої – чужі» первісного світогляду (Байбурин, 1990, с. 9, 11), могли слугувати «кордоном» між світами (Михайлова, 2008).

Другим топографічним проявом символічного значення оленів є концентрація зображень оленів в окремих частинах печер, часто у віддалених і важкодоступних. Зокрема, таким місцем у печері Альтаміра є прикінцева вузька галерея, яка має назву «галерея оленів» (G та H), і вважається найдавнішою у печері (Quiros, 1991, р. 81-91). У печері Труа Фрер, в одній з ніш «святинища», в якому знаходиться зображення оленя-неподібного «Чаклуна», розташована маленька камера, куди можна протиснутися лише плазом. У камері міститься велике панно довжиною 1,2 м, що повністю складається з гравійованих фігур північного оленя, найбільша з яких має довжину 1,2 м (Абрамова, 1980, с. 81). Існує думка, що на периферійних місцях відображені «випадкові» мотиви (Филиппов, 2005, с. 260). На наш погляд, більш вірогідно, що, дальні та важкодоступні ділянки печер, за виразом Е.Анаті - «місця одкровення» (Anati, 1993, р. 28), використовувалися для особливо утаємничених ритуалів (Михайлова, 2008).

Синхронними печерам із наскельними зображеннями є печери з великими скупченнями скинутих рогів без слідів обробки - Ун'їнська, Ажурна та Медвежа печери на Північному Уралі, Ашенштайн у Німеччині, Печера Північного оленя у Шотландії (16 – 10 тис. р. BP) (рис.3). Вони мають аналогії в етнографії саамів, і можуть свідчити про тотемістичні обряди відтворення оленів. Під час обрядів люди імітували поведінку гінних оленів, тримаючи скинуті роги над головою. По завершенню обряду роги складали у віддалену печеру (жіночий символ) для подальшого відродження з них оленів (Михайлова, 2009).

Культ оленя/лося остаточно формується та набуває максимального розвитку у мезоліті, що, очевидно, пов'язано із зростанням його значення в економіці первісних мисливців Європи та Північної Азії. Найяскравіше він втілений у мистецтві.

Левантійське мистецтво Іспанії представлене зображеннями на кількох сотнях пам'яток, розташованих в східній частині Іберійського п-ова (Dias-Andreu, 2001). Зазвичай, малюнки зустрічаються на вертикальних скельних поверхнях, у неглибоких гротах або навісах. Свідоцтва

культу оленя набувають розвитку та стають виразнішими у витворах схематичного мистецтва, яке з'явилося на всій території Іберійського півострова у неолітичний час і поширилося у добу раннього металу (Dias-Andrew, 2001, р. 164; Ripoll, 1977, р. 418-429). Рисунки розміщуються не лише на вертикальних скелях, але й на стелах, плитах і мегалітах. У Галісії була знайдена велика кількість мегалітів з гравіюваними зображеннями оленів та солярних знаків, які маркували шляхи міграцій оленячих стад (Bradley, 1994).

Зображення оленів/лосів відіграють важливу роль у мезо-неолітичному наскельному та мобільному мистецтві Півночі Євразії. Техніка виконання і стилістика зображень корелюються з географічним розташуванням пам'яток. У Північній Європі найбільш значними і виразними є комплекси петрогліфів, розташовані у регіонах, пов'язаних з узбережжям, на островах і мисах. Вони являють горизонтальні скельні поверхні, на яких вибиті тисячі петрогліфів (Залавруга, Пері-Нос, Альта, Намфорсен, Чалмн-Варре, Канозеро та інші). Другим типом зображень є малюнки на вертикальних поверхнях, виконані переважно вохрою, червоним пігментом та вугіллям, переважно у внутрішніх регіонах Фенноскандії і частково на узбережжі Норвегії. Хронологічні межі пам'яток наскельного мистецтва Північної Євразії коливаються між 5000-500 А.Д., 4200-500 BC (Lahelma, 2008; Helskog, 1995, р. 43).

У Північній Азії найбільш яскраві прояви мистецтва зосереджені, головним чином, у декількох центрах – на Уралі, на Чукотці, у басейнах рік Лени, Ангари, Єнісея, Томі, на Байкалі, Алтаї та в Монголії, і датуються пізнім палеолітом, неолітом, добою бронзи, заліза та середньовіччям. Це величезний масив зображень: петрогліфів (різьблених чи вибитих) та писаниць (намальованих фарбою), що наносились на вертикальну поверхню скель та стрімчаків. Зображення концентруються у місцях, які, ймовірно, у давнину являли сакральні центри, подібні до відомих з етнографії евенків скель Бугади (див. Етнографія). Підтвердженням цього є жертівники, розташовані біля підніжжя писаних скель (Запорожская, 1972, с. 80-81; Бадер, 1954; Окладников, 1984, с. 37; Мазин, 1994, с. 67). Розміщення зображень тварин у важкодоступних, ізольованих місцях – на стрімких скелях, на островах чи у печерах, а також зверненість їх до сонця, свідчить про важливість ритуалів, під час яких були створені ці малюнки.

Комплексні дослідження пам'яток давнього наскельного мистецтва стали провадитись лише протягом останнього десятиліття, переважно у Фенноскандії (бібліографія див.: Goldhan, 2002). В цьому регіоні та на Північному Заході Росії відомо понад 100 пам'яток. Вони знаходяться

в різних екологічних зонах – на узбережжях морів та великих озер, в тундрі, лісотундрі і тайзі. Пам'ятки із зображеннями здебільше розташовувались на видатних місцях ландшафту, наприклад, антропоморфних чи зооморфних скелях, нерідко на крутих скелястих берегах, що спускаються прямо у воду, стрімчаках, що височіють посеред озер або мисах. Нерідко зображення позначали перехрестя, шляхи міграцій оленів, місця природних аномалій (Lahelma, 2008, р. 20; Bradley, 1994), місця полювання на диких оленів (Симченко, 1976, с. 256). Стилістична різноманітність зображень та наявність культурних шарів різних епох свідчать про їхнє тривале функціонування, інколи до історичного часу або, навіть сучасності.

Більшість дослідників простежують чіткий зв'язок зображень з водою, яка у духовній культурі багатьох народів, зокрема у фінно-угорських, відіграє роль кордону між світами (Lahelma, 2010, р. 20). Нерідко відзначаються місця біля переправ або поколок оленів, вузькі перешийки між озерами (Lahelma, 2010, р. 22). Надзвичайно цікавим є розташування багатьох пам'яток поблизу буремних течій або бурхливих водоспадів, подекуди у небезпечній близькості від останніх (рис.4). За переконанням Дж. Голдхана, голосний шум води створював аудіовізуальний феномен, що викликав у виконавців обрядів стан зміненої свідомості, подібний до шаманського трансу (Goldhan, 2002, р. 29-61). Дж. Голдхан і А. Лахелма звертають увагу на роль луни, яка могла використовуватись під час шаманських обрядів (Lahelma, 2010). Інколи зображення зустрічаються у печерах, які, за словами Т. Норстеда, є місцем контакту з духами і перехідних ритуалів (Norsted, 2005, р. 384-394). Цікавою особливістю петрогліфів Північної Європи, відміченою К.Хелскогом, є їхня орієнтація переважно на захід, південний-захід або північний-захід. За гіпотезою цього автора, гравіювання створювались у теплий період, коли горизонтальні площини були вільними від снігу, і біля петрогліфів відбувалися сезонні збори (Helskog, 1995, р. 55). Західна орієнтація петрогліфів, очевидно, відображає зв'язок комплексів первісного мистецтва з певними космогонічними уявленнями давнього населення.

Відклади поруч із наскельними малюнками не можна розглядати як стоянки, тому що, за інформацією А.Мазіна, «люди боялися селитися біля місць, в яких мешкали духи» (Мазин, 1994, с. 67). Це міркування відповідає характеру стосунків між світом «своїх» – людей, і «чужих» – зооморфних духів у міфічному мисленні первісності. Серед знахідок найчастіше зустрічаються різні види зброї (це можуть бути знаряддя забиття священних оленів або свідоцтва мисливської магії), знаряддя здобуття священного вогню та

розробки оленів, мобільні витвори мистецтва із зображеннями оленів (лосів), коштовні дари духам та інше.

Під наскельним малюнком у Флетруеті (Швеція), який містить двадцять схематичних зображень оленів чи лосів та п'ять антропоморфів (рис. 2, 1), у розкопі площею 10 м² були виявлені три кварцитові наконечники стріл, які автор датує 1500 BC, та сліди від трьох вогнищ, відповідно, 4038-3973 BC, 3325-2901 BC та 1210-1380 BC. Стріли мали обламані кінці, що на думку автора розкопок, є результатом стріляння у зображення із землі або з човнів (Hansson, 2006, p. 109). На малюнках оленів/лосів є довгавсті плями, які можна трактувати як рани або сліди від стріл. Ритуальний комплекс перед наскельним малюнком Коттоярві у Фінляндії містив зображення двох лосів, людську постать і короткі горизонтальні лінії. Шурф на дні озера на глибині 50 см виявив кістки лося (фрагмент щелепи, зуби та кінцівку), що вказують на дату 3300±100 BP. Пам'ятка Аусевік у Норвегії являє петрогліфи на горизонтальній скелі, із зображеннями оленів у рентгенівському стилі та людей. Сліди вогнищ та вохри свідчать про проведення ритуалів (рис. 3) (Viste, 2003, p. 66-67).

Надзвичайно цікавим є жертвне місце під Писаним каменем на р. Вішері на Гірському Уралі (рис. 5) (Генинг, 1954; Бадер, 1954), яке займає майже центральне місце серед довгої низки скелястих стрімчаків. Під ним є вузька площадка довжиною 50 м і шириною 9, найбільша висота, що прилягає до скелі - 3.70 м. Із суходолу острівець повністю ізольований і потрапити на нього можна лише з ріки. Над площадкою знаходяться наскельні зображення. Найбільш ранні малюнки, серед яких переважають зображення лосів, датуються неолітом (Генинг, 1954, с. 259-280). На відкритій розкопках площі на острівці під Писаним каменем залягали численні артефакти: скалки кременю, крем'яні, кістяні, бронзові, залізні і срібні вироби, кресала і численні кістки тварин. Велика кількість кісток ссавців, в основному лося, була знайдено у проломі скелі над центральною частиною розкопу, на висоті 3 м над поверхнею землі. В одному із проломів лежали два наконечника стріл підтрикутної форми, мідна бляшка і зламана срібна пластинка з отвором. На думку автора, ці вироби були надіслані разом зі стрілами з плоту або човна (Бадер, 1954, с. 241-251). Видатним сакральним місцем є неолітична пам'ятка на Лисій Горі в усті р. Сирий Молокон на північному узбережжі оз. Байкал. Вона розташована на вершині стрімкої гори, з петрогліфами, на площадці 7x15 м. У щілині біля

підніжжя гори було виявлено скупчення розщеплених, обпалених і цілих кісток лося і косулі до 3 тис. шт. Розкопки у цьому місці відкрили залишки вогнища (0,70x 0, 70 м) (Тиваненко, 1989, с. 51). Пам'ятка знаходиться на верхівці скелі з петрогліфами, що унеможливило помешкання людей.

Найвиразнішим прикладом святилища є неолітична пам'ятка Сурухта-Кая на Середній Лені, яка являє складний комплекс зображень, в якому відтворені обряди відродження оленя та шаманські камлання. У підніжжя скелі у глибокій та широкій щілині були виявлені жертвоприношення неолітичного часу – відщепи, крем'яні наконечники стріл та списів, скребки, різці, проколки, кістяний гарпун, пласке тесло і шила з кісток лося перламутрові намистини. На поверхні біля писаниці лежали сучасні аналоги давніх жертвоприношень: порох, дріб, пулі, порожні гільзи та патрони, монети, намиста, сірники (рис. 6) (Окладников, 1972, с. 72-73).

Таким чином, обряди відтворення оленів відбувалися у населення Євразії починаючи з пізнього палеоліту, у мезоліті та неоліті. Вони включали передачу решток сакралізованої тварини за межі людського існування та/або малювання зображень оленів на стінах печер або вотивних предметах. Археологічними свідченнями таких обрядів у палеоліті є печери із скупченнями рогів та витвори франко-кантабрійського монументального та мобільного мистецтва. Символічну значимість образу оленя доводить розташування його зображень у місцях «перетину світів» - у привходових або у найвіддаленіших ділянках печер. У період мезо-неоліту на півночі Євразії, де зберігається мисливський тип господарства, олень/лось набуває виключного значення в ідеології. Образ лося сягає абсолютного панування у сюжетному репертуарі Північної Азії. Зображення священних тварин розташовувались у місцях «переходу» - на островах, стрімчаках, біля води (водоспадів або стрімнин). Обряди провадились біля священних скель із образами Матерів Природи. Метою ритуалів було налагодження стосунків між світами за допомогою духів-посередників, що «мешкали» у цих скелях. Серед дарів зустрічаються предмети озброєння (наконечники списів, як знаряддя забиття священних оленів та стріл), крем'яні знаряддя праці, зображення оленів, які могли використовуватися під час сеансів мисливської магії, «коштовні» пожертви та інше. Деякі із жертвників функціонували у більш пізні епохи аж до новітнього часу.

ЛІТЕРАТУРА

- Байбурин А.К.** Ритуал: свое и чужое // Фольклор и этнография. Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. – Ленинград: Наука, 1990. – С. 3-17.
- Бадер О.Н.** Жертвенное место под Писаным камнем на р. Вишере // СА. – 1954. – XXI. – С. 241-259.
- Генинг В.Ф.** Наскальные изображения Писаного камня на р. Вишере // СА – 1954. – Т. XXI. – С.259-281.
- Геннеп ван А.** Обряды перехода. Москва: «Восточная литература». – 1999. – 217 с.
- Леруа-Гуран А.** Религия доистории // Первобытное искусство. – Новосибирск: Наука, 1971. – С.81-91.
- Мазин А.И.** Древние святилища Приамурья. – Новосибирск: Наука, 1994. – 241 с.
- Михайлова Н.Р.** Пещери з оленячими рогами у давніх мисливців Північної Євразії // Кам'яна доба України. – Вип. 10. – Київ : Шлях, 2007. – С.191-203.
- Михайлова Н.Р.** Святилища Півночі Євразії як аспект культу оленя // Дослідження первісної археології в Україні (До 50-ти річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль). – Київ : Корвін-прес, 2008. – С. 220-232.
- Михайлова Н.Р.** Обрядовый аспект культу оленя по материалам археологических памятников Евразии // С.Н.Бибииков и первобытная археология. – Санкт-Петербург : ИИМК РАН, 2009. – С. 269-275.
- Михайлова Н.Р.** Походження і розвиток міфологем оленя у народів Євразії // Слов'янський світ. – 2008. – Вип. 6. – С. 44-67.
- Михайлова Н.** Олень у палеолітичному наскельному мистецтві франко-кантабрійського регіону // Студії мистецтвознавчі. – 2008. – № 1(21). – С. 30-41.
- Окладников А.П., Запорожская В. Д.** Петроглифы Средней Лены. – Ленинград: Наука, 1972. – 270 с.
- Тиваненко А.В.** Древние святилища Восточной Сибири в эпоху камня и бронзы. – Новосибирск: «Наука», Сибирское отделение, 1989. – 202 с.
- Филиппов А.К.** Основные проблемы исследования изобразительного искусства в палеолите // Мир наскального искусства. Сборник докладов международной конференции / Под ред. Е. Дэвлет. – Москва: Иститут археологии РАН, 2005. – С. 260-263.
- Anati E.** World rock art. The primordial language // Bolletino del centro Camuno di studii preistorici, 1993, v.27, – P. 1-160.
- Bahn P.** Late Pleistocene economies of the French Pyrenees // Hunter-Gatherer economy in Prehistory. – (New directions in archaeology). Ed. by G.Bailey, 1983 – P.168-186.
- Bailey G.** Economic change in Late Pleistocene Cantabria // Hunter-Gatherer economy in Prehistory. – (New directions in archaeology). Ed. by G.Bailey, 1983 – P. 149-165.
- Bodil B.** A survey of the Aurenburgian faunal assemblage of Stelmoor // Tanged points cultures in Europe. – Lublin, :Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 1999. – P. 47-761
- Bradley R.** Rock art research as landscape archaeology: a pilot study in Galicia, northwest Spain. // World Archaeology – 1994. – 25 (3). P. 374-390.
- Díaz-Andreu, M.** 'Marking the landscape. Iberian post-paleolithic art, identities and the sacred' // European Landscapes of Rock-art, G.H. Nash & C. Chippindale (eds.) – London: Routledge, 2001. – P. 158-175.
- Daubisse P., Vidal P., Vouve. J., Brunet J.** The Font-de-Gaume cave. – Perigueux: Pierre Fanlac Editeur, 1994. – 48 p.
- Helskog K.** The Alta petroglyphs, Norway // BCCSP – 1995 – V. XXVIII – P. 43-56
- Lahelma, A.** A Touch of Red: Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings. Iskos 15. Finnish Antiquarian Society, Helsinki, 2008.
- Leroi-Gourhan A.** Prehistoire de l'art occidental. – Paris: Mazenod, 1965 – 482 p.
- Quiros B.** Reflections on the art of the Cave of Altamira // PPS, V. 57, Part 1, 1991, – P. 81-91.
- Rice P., Paterson A.** Validating the Cave Art-Archaeofaunal Relationship in Cantabrian Spain // American Anthropologist, 1986, v.88 N. 3. – P. 658-667.
- Viste, Bildene forteller** – sjamanistiske element i veideristningene fra Vingen og Ausevik. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet Bergen, Bergen, 2003 – 156 p.

Михайлова Н.Р.

Свідоцтва культу оленя первісних мисливців півночі Євразії у контексті ландшафту

У фінальному палеоліті - неоліті Північної Євразії археологічні свідоцтва культу та зображення оленів були пов'язані з видатними місцями ландшафту – печерами, скелями, стрімчачками, та водою – островами, водоспадами, стрімнинами та ін. У фінальному палеоліті прояви культу оленя найчастіше зустрічаються у печерах. Це скупчення скинутих оленьчих рогів у печерах Північного Уралу та Шотландії та зображення оленів у монументальному і мобільному мистецтві в печерах Франко-Кантабрійської зони. У післяпалеолітичний час, у так званому «levantійському» та «схематичному» мистецтві в східній частині Іберійського п-ова та Португалії, зображення оленів зустрічаються на вертикальних скельних поверхнях, у неглибоких гротах, навісах, або відкритих площинах. У мезоліті Північної Євразії образ оленя/лося стає домінуючим у мифоритуальному комплексі. У наскельному мистецтві, на вертикальних та горизонтальних поверхнях відображені обряди відтворення, тотемістичні і космологічні міфологічні сюжети. У неоліті у циркумполярній зоні на видатних місцях ландшафту, пов'язаних із полюванням і природними циклами оленів, з'являються великі скупчення решток тварин, що вказують на обряди жертвоприношення оленів/лося. Особливе значення мають жертвовні місця, розташовані під наскельними зображеннями.

Зіставлення археологічних матеріалів з етнографічними даними дозволяють стверджувати, що прояви культу оленя/лося у пізньому палеоліті, мезоліті та неоліті Євразії були пов'язані з місцями підвищеної семантичної значимості, які в первісній ідеології сприймалися як місця «перетину світів».

Mykhailova N.R.

Evidences of Deer cult of Northern Eurasia prehistoric hunters in the landscape context

In Final Palaeolithic – Neolithic of Northern Eurasia archaeological evidences of Deer cult and description was connected with outstanding places of landscape — caves, cliffs, rocks, and water — islands, waterfalls etc. In Final Paleolithic witnesses of Deer cult most often found in caves. There are assemblages of dropped antlers in caves of Scotland, Northern Ural and images of deers in monumental and mobile art in caves of Franco-Cantabrian area. In the Postpaleolithic time, in the so-called “levantian” and “schematic” art of the Eastern part of Iberian Peninsula and Portugal, pictures of deers found on the vertical cave surface, in the shallow caves or open areas. In Mezolithic of Northern Eurasia vision of deer/elk becomes dominant in mythical and ritual complex. On the vertical and horizontal surfaces reflected ceremonies of creation, totemic and cosmological mythical scenes. In Neolithic time in circumpolar area on the outstanding places of landscape, connected with deer hunting and natural cycles of ones, appear large assamblages of animal remains, indicating the rituals of deer/elk immolation. Sacrificial places, located under rock images, have a big importance

Comparision of archaeological materials with ethnographical data allow to suggest that signs of Deer cult in Upper Palaeolithic, Mezolithic and Neolithic of Eurasia was connected with places of higher semantic significance.

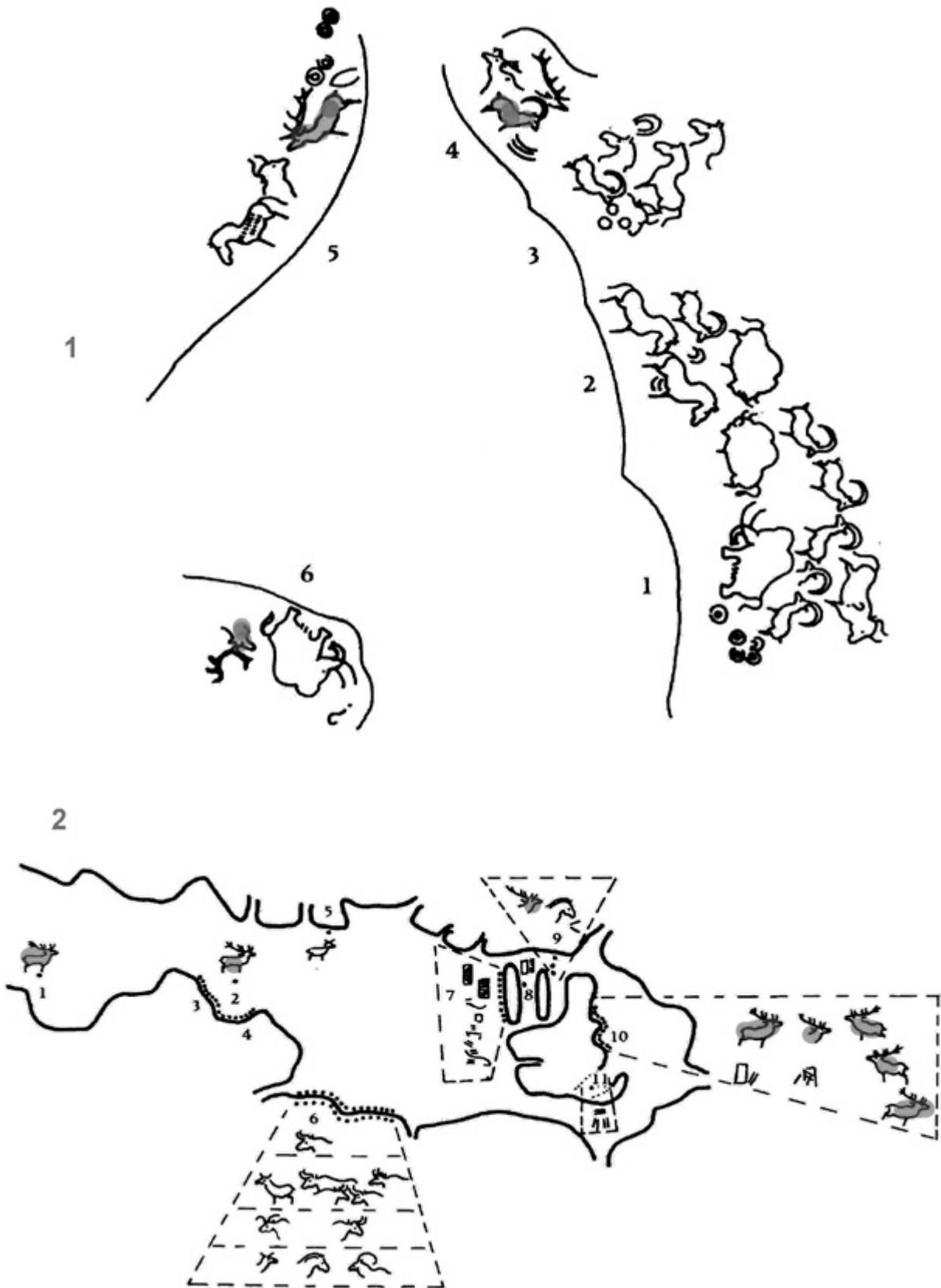

Рис. 1. Плани розташування зображень оленів у пізньопалеолітичних печерах Франції: 1 – Пер-нон Пер; 2 – Хіменас (за Leroi-Gourhan, 1965).

Fig. 1. Location plans of deer's pictures in Upper Palaeolithic caves of France: 1 – Per non Pere; 2 – Jimenez (after Leroi-Gourhan, 1965).

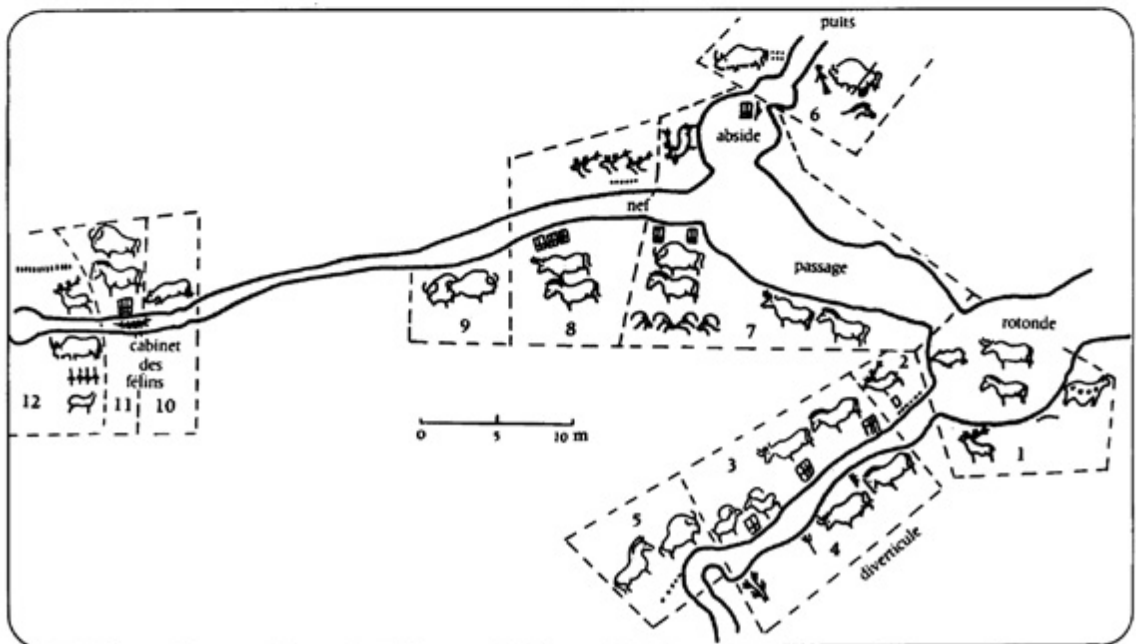
1

2

3

4

Рис. 2. Грот Ляско (Франція, пізній палеоліт): 1 – олень на початку дивертикулу; 2 – група маленьких оленів на лівій стороні входу до Осьової галереї; 3 – олені на початку Нефи; 4 – план із схемою зображень (за Leroi-Gourhan, 1965).

Fig. 2. Lascaux Caves (France, Upper Palaeolithic): 1 – deer in the beginning of diverticulum; 2 – a group of small deer on the left side of the entrance to Painted Gallery; 3 – deer in the beginning of the Nave; 4 – plan with the scheme of pictures (after Leroi-Gourhan, 1965).

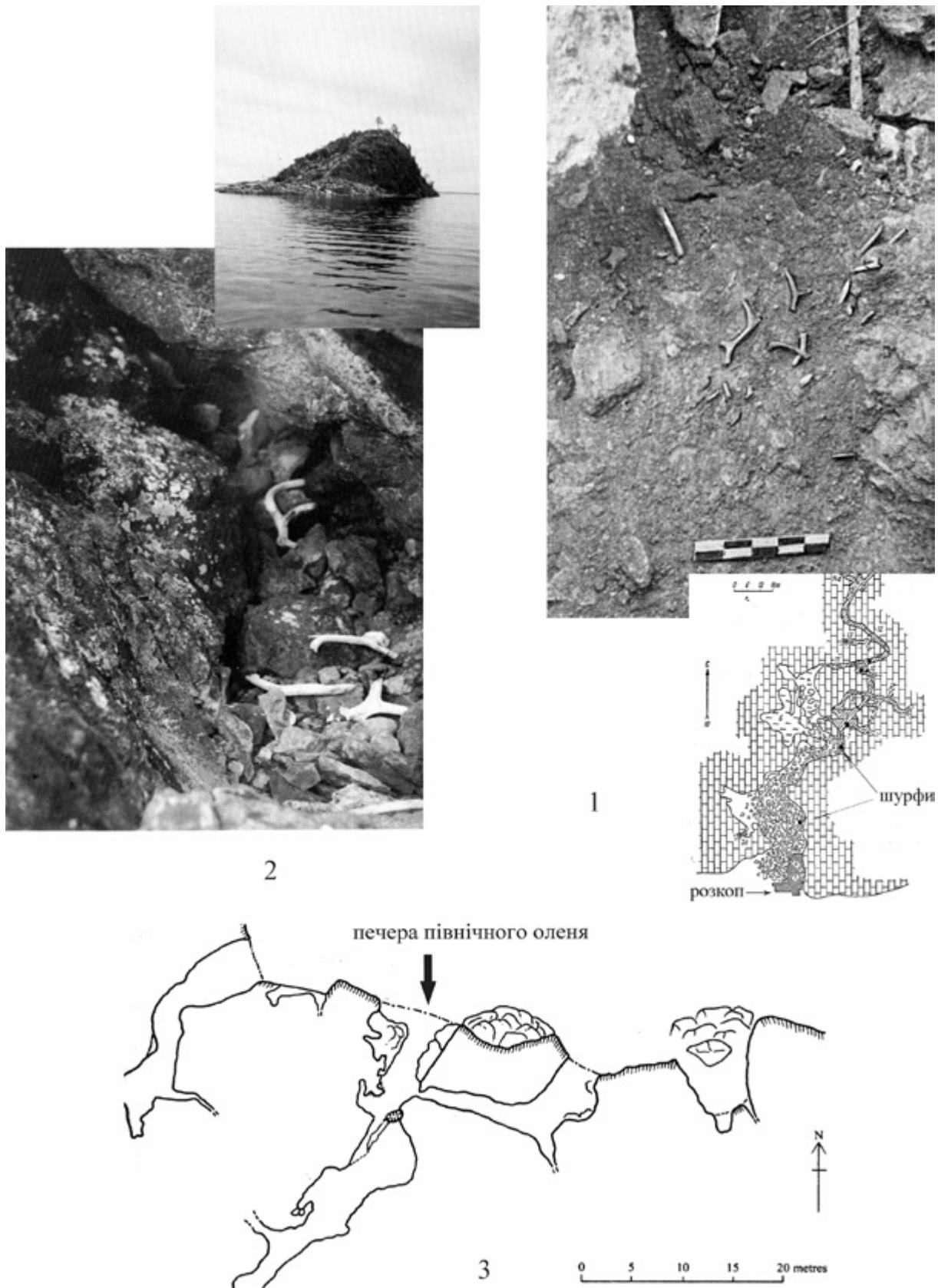
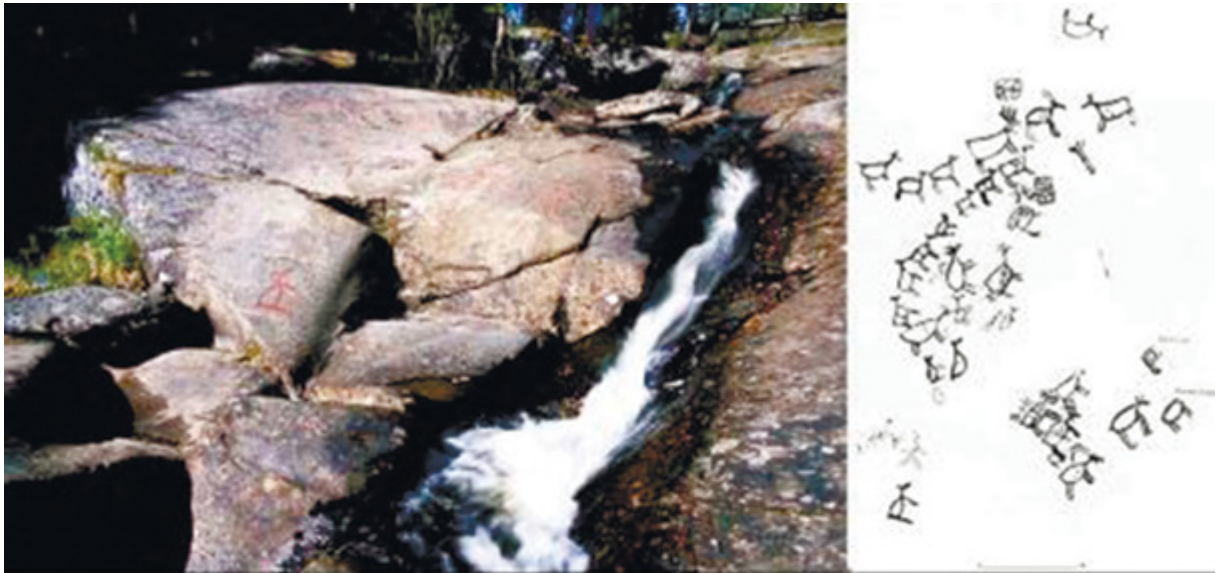

Рис. 3. Печери із оленьчими рогами: 1 – печера Укоонсарі, Фінляндія, історичний час (Тромнау,1991); 2 – Ведмежа печера, Урал, пізній палеоліт (Гуслицер, Канивец, 1962); 3 – план печери Північного оленя, Шотландія, пізній палеоліт (Morrison, Bonsall, 1989).

Fig. 3. Caves with antlers: 1 – Cave Ukoonsari, Finland, historical time (Tromnau,1991); 2 – Bear Cave, Ural, Upper Palaeolithic (Huslitsler, Kanivets, 1962); 3 – plan of Reindeer Cave, Scotland, Upper Palaeolithic (Morrison, Bonsall, 1989).

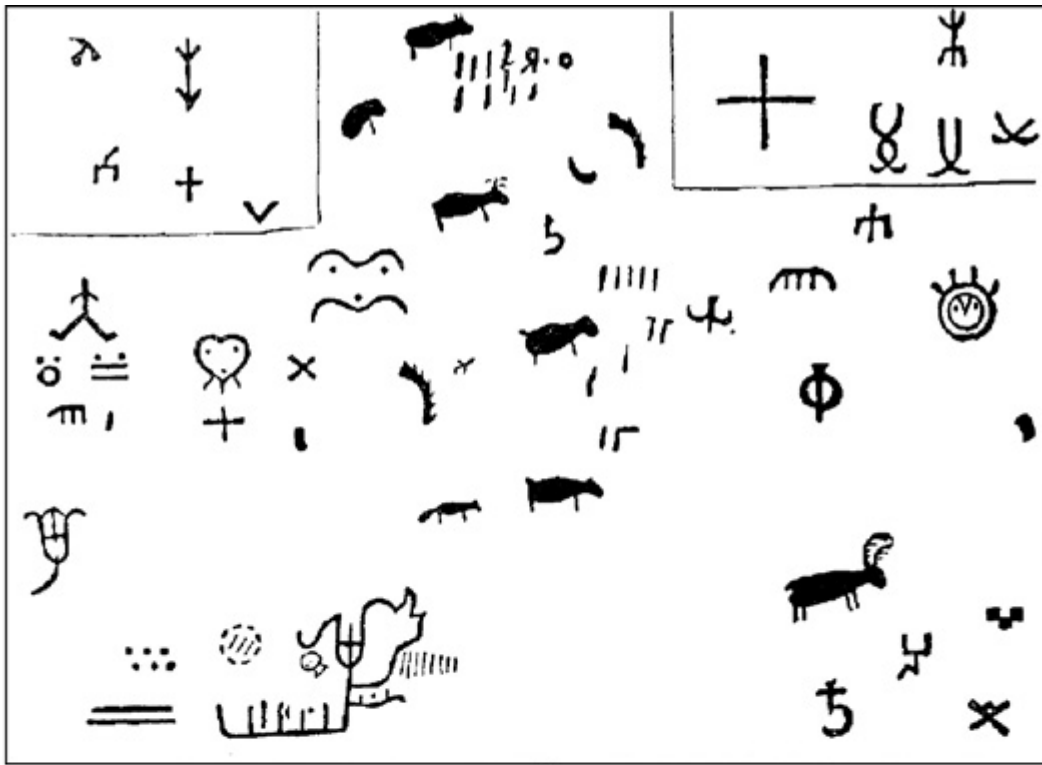
1

2

Рис. 4. Панель Глоса. Швеція, неоліт. 1 - петрогліфи біля водоспаду; 2 – розташування пам'ятки біля місць поколю оленів (Gjerde, 2010).

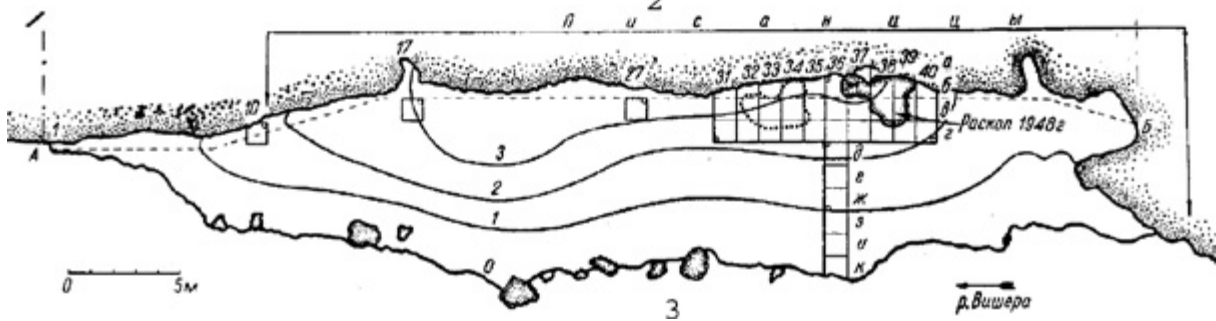
Fig. 4. Gloss Panel. Sweden, Neolithic: 1 – petroglyphs near a waterfall; 2 – location of sites near places of deer's killing (Gjerde, 2010).

1

2

3

Рис. 5. Святыще та петрогліфи Писаний Камінь (Урал, неоліт – доба бронзи). 1 – петрогліфи, 2 – загальний вид, 3 – план (Бадер, 1954).

Fig. 5. Sanctuary and petroglyphs Pysanyi Kamin (Ural, Neolithic – Bronze Age): 1 – petroglyphs, 2 – general view, 3 – plan (Bader, 1954).

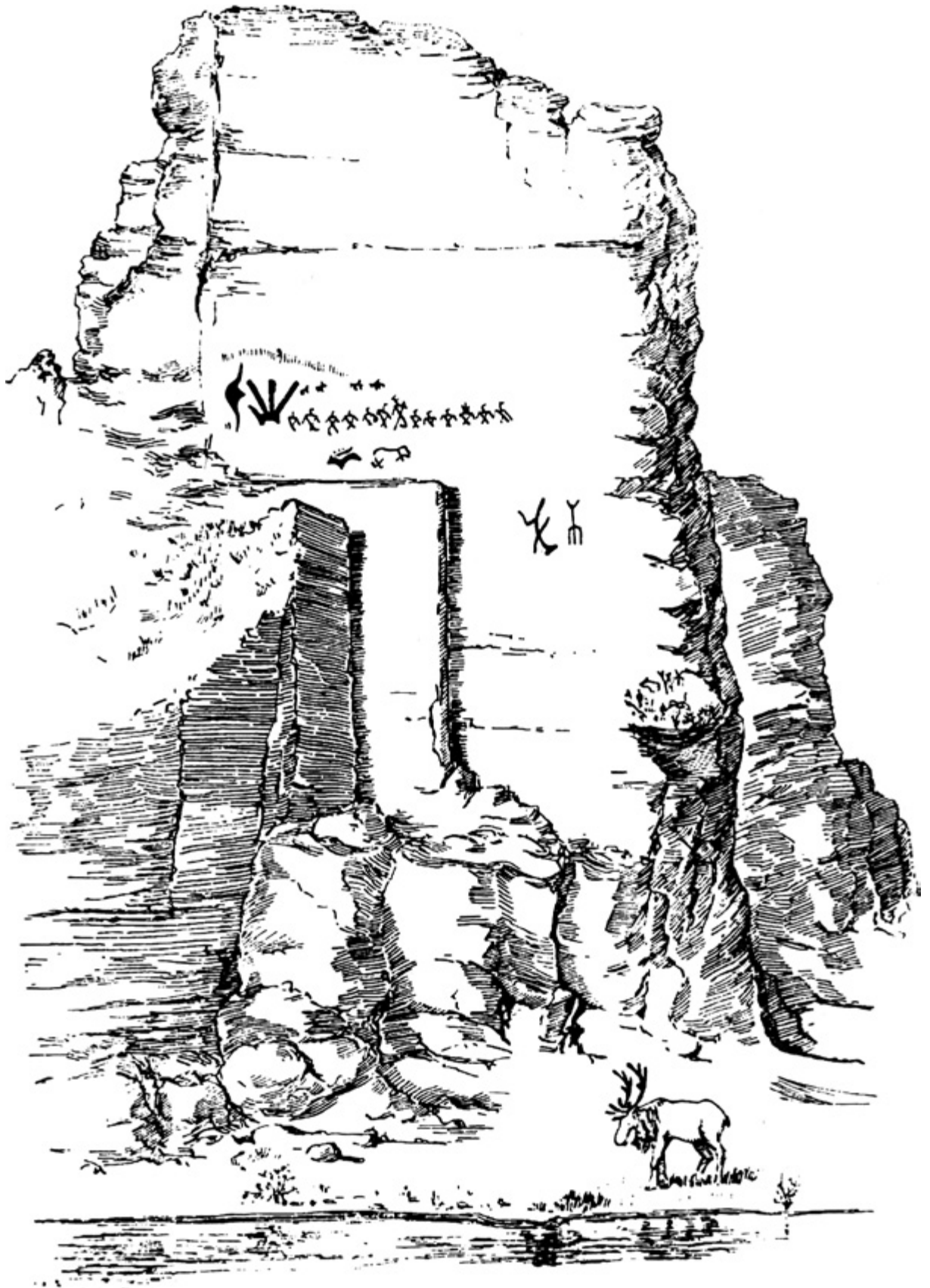

Рис. 6. Святилище Сурухтах-Кая. Верхня Лена, неоліт (Окладников, 1970).

Fig. 6. Sanctuary Surukhtakh-Kaia. Upper Lena River, Neolithic (Okladnikov, 1970).